

Katarzyna Zakrzewska

Problematyka szkolnictwa Rusinów Karpaccich na Słowacji i Ukrainie po 1989 roku

Przegląd Środkowo-Wschodni 1, 245-277

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Problematyka szkolnictwa Rusinów Karpackich na Słowacji i Ukrainie po 1989 roku

Słowa kluczowe: szkolnictwo, mniejszości narodowe, Rusini, Słowacja, Ukraina
Keywords: education, national minorities, Ruthenians, Slovakia, Ukraine

The article concerns the education situation of Carpatho-Rusyns in Slovakia and Ukraine. The author has analyzed the policy of those countries towards Rusyn minority, political and cultural function of education and prospects for its development.

Wprowadzenie

Jedną z grup etnicznych, której odrodzenie rozpoczęło się po rozpadzie ZSRR są Rusini Karpaccy zamieszkujący tereny Ukrainy, Polski, Słowacji, Czech, Rumunii i Węgier oraz – jako diaspora – Serbii, Chorwacji, Stanów Zjednoczonych, Kanady i Argentyny. Myśl karpatorusińska rozwijała się jednak nie na terenach autochtonicznych, na których różne czynniki, m.in. doświadczenia wojny i komunizmu, spowodowałyubożenie inteligencji, ale była formułowana przez przedstawicieli diaspory rusińskiej będących potomkami Rusinów, którzy wyemigrowali za ocean w XX wieku. Aktywiści rusińscy ze Stanów Zjednoczonych i Kanady do dziś kreują ideę Rusinów Karpackich jako czwartego, odrębnego narodu wschodniosłowiańskiego¹.

¹ Lachowicz M., „*Rusinizm*” jako idea czwartego narodu wschodniosłowiańskiego a jego lokalny wymiar na ukraińskim Zakarpaciu i słowackiej Preszowszczyźnie, [w:] „Kultura – Historia – Globalizacja” 2013, nr 13, s. 31–42, http://www.khg.uni.wroc.pl/files/3_khg_13_lachowicz_t.pdf, [24.05.2016].

Rusini na Słowacji, podobnie w Polsce, na Węgrzech, w Rumunii, nie dążą do stworzenia odrębnego bytu państwowego. Uważają się za obywateli Słowacji, mniejszość narodową i mają ten status. Są oni trzecią co do liczebności mniejszością narodową tego kraju, po węgierskiej i romskiej. W prawie wszystkich z wymienionych krajów Rusini Karpaccy są uznawani za mniejszość narodową. Inaczej jest na Ukrainie, która jako młode państwo boi się ekstremizmów i separatyzmów, co jest uzasadnione ze względu na wydarzenia na wschodzie tego kraju. Powoduje to problem z uznaniem Rusinów za mniejszość narodową, szczególnie, gdy część działaczy rusińskich domaga się autonomii; wręcz samodzielnego państwa. Jest to polityka zagrażająca stabilizacji i integralności terytorialnej Ukrainy. Liderzy Karpatorusinów – Paul Robert Magocsi i Stephen Czepa w odpowiedzi na ruchy ekstremistyczne na Zakarpaciu oraz powołanie samozwańczej Republiki Rusi Podkarpackiej napisali w 2008 roku listy oficjalne krytykujące upolitycznianie problemu Rusinów na Ukrainie². Wskazują oni na to, że rusiński ruch narodowy opiera się na demokracji i tolerancji oraz że wspiera działania Ukrainy na drodze do integracji europejskiej. Celem ruchu rusińskiego nie jest zmiana obecnych granic ani jakiegokolwiek roszczenia terytorialne, zaś powoływanie się na tradycje państwowości istniejącej po I wojnie światowej w ramach Czechosłowacji Rusi Podkarpackiej jest błędne, ponieważ rejon ten miał autonomię kulturalną a nie polityczną³. Nasilenie działań politycznych jest efektem ukraińskiej postawy kwestionowania prawa Karpatorusinów do samookreślenia przez inteligencję i przedstawicieli władzy państwowej, na którą wpływa model tożsamości narodowej oparty na poczuciu wspólnoty terytorialno-państwowej oraz wykluczenia wszystkich nie-Ukraińców⁴. Przykładem mogą być

² Magocsi P., Czepa S., *Problem Rusinów na Ukrainie. Dwa listy*, [w:] „Kultura Enter” 2009, nr 06, tłum. I. Kulibaba, <http://kulturaenter.com/?p=6044>, [dostęp: 24. 05.2016].

³ *Ibidem*.

⁴ Lachowicz M., „Rusinizm”..., op.cit., s. 39.

badania Instytutu Politycznego i Etnograficznego Akademii Nauk Ukrainy, które wskazują, że Rusini są częścią narodu ukraińskiego. Również w wielu artykułach badaczy ukraińskich pojawia się pojęcie rusinizmu politycznego (політичне русинство) mające wskazywać na to, że cała idea ma podłoże polityczne i służy destabilizacji państwa⁵.

Tereny Preszowszczyzny i Zakarpacia są terenami autochtonicznymi Rusinów. Zamieszkuje je w miarę jednolita wspólnota Rusinów, których podstawową cechą tożsamości jest poczucie odrębności od narodu ukraińskiego. Pośród polskich Łemków istnieje na przykład podział na dwa nurty samoidentyfikacji: ukraiński (Łemkowie częścią narodu ukraińskiego) i rusiński (Łemkowie oddzielną mniejszością narodową)⁶. Po II wojnie światowej duża liczba Łemków z terenów południowo-wschodniej Polski została przesiedlona do Ukrainy Radzieckiej lub różnych regionów Polski, co zakłóciło rozwój kulturowy tej grupy etnicznej na jej terenach autochtonicznych. Górale z terenów Galicji Wschodniej – Bojkowie i Hucułowie – zaakceptowali już tożsamość ukraińską i nie wykazują poparcia dla ruchu karpatorusińskiego⁷. Rusini na terenach Preszowszczyzny i Zakarpacia są społecznością pogranicza słowacko-ukraińskiego o cechach zbiorowości lokalnej, która nie podlegała jak wspomniani wyżej Łemkowie przymusowym przesiedleniom i pomimo ukrainizacji zachowała tradycje i ciągłość interakcji społecznych i narodowych⁸. Ze względu na przynależność do państwa ukrainizacja na Zakarpaciu była bardziej zaawansowana niż na Rusi Preszowskiej, gdzie nurt ukraiński był przez większość czasu orientacją mniejszościową i ustępował

⁵ Панчук М., *Політичне русинство в Україні*, „Політична думка” nr 2–3 (6), 1995, s. 116–123, <http://litopys.org.ua/rizne/panchuk.htm>, [dostęp: 24.05.2016].

⁶ Sokyрко O., *Łemkowie jako odłam Rusinów Karpackich*, Warszawa 2012, http://www.academia.edu/4472005/%C5%81emkowie_jako_od%C5%82am_Rusin%C3%B3w_Karpackich, [dostęp: 16.05.2016].

⁷ Bruski J., *Rusini w Polsce i na Słowacji. Meandry świadomości narodowej*, <http://www.olszowka.most.org.pl/rusi02.htm>, [dostęp: 24.05.2016].

⁸ Lachowicz M., „Rusinizm”..., op.cit., s. 34–35.

słowakizacji⁹. W latach 50. XX w. wprowadzenie bardziej radykalnej ukrainizacji na Preszowszczyźnie wzmogło asymilację ze słowackim otoczeniem¹⁰. Poza tym tereny te przez większość czasu były częścią tych samych struktur państwowych – Królestwa Węgier, Imperium Habsburskiego czy Czechosłowacji. Dopiero po II wojnie światowej zostały one rozdzielone granicą i stały się częścią dwóch państw. Granice państwowe odgrywają jednak małą rolę w idei rusinizmu, która podkreśla jedność kulturową i narodową Rusinów zamieszkujących różne regiony i ich kontakty z innymi grupami etnicznymi. Tak więc, pogranicze słowacko-ukraińskie jest przestrzenią wymiany, przeciwstawienia, współdziałania i przeżycia wielokulturowości¹¹.

Rusin to człowiek, który identyfikuje się z narodem karpatorusińskim; za swoją kolebkę uznaje region Karpat; dialekt rusiński za język ojczysty; jest wyznawcą wiary obrządku wschodniego oraz jest świadomy swojej odrębności od narodu ukraińskiego¹². Karpatorusini charakteryzują się dużą różnorodnością, do czego przyczyniły się różne uwarunkowania historyczne, polityczne i społeczne.

Egzystowanie na pograniczu przenikania się różnych kultur spowodowało liczne interferencje, które można zauważyć między innymi w sferze językowej. Rusini z Preszowszczyzny mają w swoim dialekcie wiele zapożyczeń z języka słowackiego i węgierskiego, polscy Łemkowie – z polskiego i słowackiego, Rusini z Zakarpacia – z ukraińskiego itd. Odrębności, jakie wynikły z interferencji, sprzyjają przekonaniu o oryginalności mowy rusińskiej i działaniom związanym ze zmianą statusu z dialektu na język¹³.

⁹ Bruski J., *Rusini...*, op.cit.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, s. 40.

¹² Lachowicz M., „Rusinizm”..., op.cit., s. 32; Michna E., *Pomiędzy tradycją a współczesnością. Ewolucja konstruktorów tożsamościowych karpatorusińskich liderów etnicznych*, [w:] *Tożsamość i przynależność. O współczesnych przemianach identyfikacji kulturowych w Polsce i w Europie*, red. M. Kempny, G. Woroniecka, P. Załęcki, Toruń 2008, s.69–80.

¹³ Bruski J., *Rusini...*, op.cit.

Do różnic pomiędzy Rusinami z Preszowszczyzny i Zakarpacia przyczyniły się odmienne uwarunkowania rozwoju grupy. Na terenach Słowacji działacze skupiają się na ochronie kultury rusińskiej poprzez tworzenie organizacji rusińskich, kodyfikacji języka i jego nauczania itp. Dzięki posiadanemu statusowi mniejszości narodowej otrzymują oni wsparcie finansowe ze strony państwa, ale również diaspory rusińskiej. Aktywiści rusińscy na Ukrainie dzielą się na tych, którzy w swoich działaniach przyjęli koncepcję polityczną oraz na tych, którzy przyjęli koncepcję kulturową. Część działaczy, powołując się na istniejącą w ramach Czechosłowacji Ruś Podkarpacką, domaga się autonomii, a nawet samodzielnej struktury państwowej, co wywołuje oskarżenia o separatyzm i chęć destabilizacji Ukrainy oraz utrudnia negocjacje w sprawie przyznania Rusinom statusu mniejszości narodowej. Pomimo to Rusini mają pewne prawa mniejszości, ze względu na to, że mają taki status w obwodzie zakarpaccim a ich język jest językiem regionalnym¹⁴. Z pomocą rusińskiej diaspory amerykańskiej miejscowi działacze zakładają stowarzyszenia kulturalne, organizują festiwale folkloru i spotkania mniejszości rusińskich, rozwijają język itd.

W niniejszym artykule skupimy się na analizie sytuacji szkolnictwa Rusinów Karpaccich na Słowacji i Ukrainie. Podstawą do opracowania niniejszego tekstu była analiza publikacji wydawanych przez organizacje i stowarzyszenia, samodzielnych autorów oraz ukraińskich i słowackich aktów prawnych dotyczących współczesnego stanu systemów edukacyjnych Rusinów na Słowacji i Ukrainie. Badania obejmują okres od wydarzeń w Pradze w 1989 roku do bieżącego roku szkolnego (2015/2016) – w przypadku Słowacji oraz od odzyskania niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku do roku szkolnego 2012/2013. Przedstawienie aktualnej sytuacji ogranicza brak dostępnych danych (opracowań, raportów czy danych statystycznych). Należy wspomnieć o tym, że koordynatorzy szkół niedzielnych na Ukrainie publikują sprawozdania z działalności placówek oświato-

¹⁴ Lachowicz M., „*Rusinizm*”..., op.cit., s. 38–40.

wych co pięć lat, jednak deklarowana przez nich chęć skupienia się na działalności placówek już istniejących może wskazywać na to, iż ich liczba od roku 2013 nie uległa zmianie.

Sytuacja szkolnictwa rusińskiego na Słowacji

Według spisu powszechnego z 2011 roku, na Słowacji mieszkają 33 482 osoby deklarujące narodowość rusińską. Stanowi to 0,6% populacji tego kraju oraz sytuuje Rusinów jako trzecią co do liczebności mniejszość narodową na Słowacji, po Węgrach (8,5%, 458 467) i Romach (2%, 105 738)¹⁵. Natomiast szacunkowa liczba Rusinów zamieszkująca terytorium Słowacji ma sięgać nawet 130 000¹⁶. Inaczej wyglądają liczby ludzi uważających język rusiński za ojczysty – w 2011 roku było ich 55 469 (1% populacji). W porównaniu do rezultatów spisu z 2001 roku liczba ta wzrosła o ponad 500 osób (2001 – 54 907)¹⁷. Po upadku komunizmu i rozpadzie Czechosłowacji nowe władze musiały ustosunkować się do żyjących na terytorium państwa słowackiego mniejszości narodowych.

Najważniejszym dokumentem zapewniającym prawo do posługiwania się językiem rusińskim na Słowacji jest *Konstytucja Republiki Słowackiej* z dn. 1 września 1992 roku. W art. 34 ust. 2 ustawy zasadniczej zawarto prawa mniejszości narodowych dotyczące ich języka ojczystego: *Obywatelom należącym do mniejszości narodowych lub grup etnicznych gwarantuje się, na warunkach określonych w ustawie, oprócz prawa do przyswojenia sobie języka państwowego, także prawo do pobierania nauki w ich języku, używania swojego języka w kontaktach urzędowych, uczestnictwa w rozwiązywaniu spraw dotyczących mniejszości narodowych i grup etnicznych*¹⁸. Republika Słowacka

¹⁵ Štatistický úrad Slovenskej republiky, *Obyvatel'stvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991*, <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/>, [15.03.2016].

¹⁶ Magoosi P., *Naród...*, op.cit., s. 11.

¹⁷ Štatistický úrad Slovenskej republiky, *Obyvatel'stvo SR podľa materinského jazyka – SODB 2011, 2001*, <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/>, [dostęp: 15.03.2016].

¹⁸ *Konstytucja Republiki Słowackiej z 1 września 1992 roku*. Wyd. 2 zm. i uaktual.,

jest również sygnatariuszem wielu porozumień międzynarodowych dotyczących praw jednostki danej mniejszości narodowej, z których najważniejsze to: *Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych (Framework Convention for the Protection of National Minorities; 1998)* oraz *Europejska karta języków regionalnych i mniejszościowych (European Charter for Regional or Minority Languages; 1998)*, ratyfikowana przez Radę Narodową Republiki Słowackiej w 2001¹⁹. Odzwierciedleniem tych praw międzynarodowych na Słowacji jest m.in.: *Ustawa o użyciu języków mniejszości narodowych z dnia 10 lipca 1999 roku (Zákon o používaní jazykov národnostných menšín)*, która reguluje prawa mniejszości narodowych do używania swojego języka ojczystego w miejscach publicznych. Zgodnie z tą ustawą – jednostki należące do mniejszości narodowej i które, zgodnie z ostatnim spisem powszechnym, stanowią 20% mieszkańców danej miejscowości – mają prawo w danej wsi czy miejscowości do używania języka ojczystego w administracji lokalnej. Mają one również prawo do używania tego języka w pisemnych wnioskach skierowanych do władzy państwowej lub innych organizacji rządowych, a także pisemnej odpowiedzi na ten wniosek od wymienionych organizacji, na tablicach z nazwami instytucji państwowych, w formularzach administracyjnych, w działalności samorządu terytorialnego i administracji terytorialnej, na tablicach z nazwami miejscowości, ulic, innych miejsc publicznych i lokalnych, w zapisach historycznych²⁰. Oprócz tego warto zwrócić uwagę na ustawy dotyczące edukacji i szkolnictwa, np. na *Ustawę o systemie szkół podstawowych i średnich z 22 marca 1984 roku (Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon)*, której art. 3. ust.

tłum. K. Skotnicki, [w:] „Wydawnictwo Sejmowe”, Warszawa 2003, <http://lib.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/slowacja.html>, [dostęp: 08.05.2016].

¹⁹ Plišková A., *Rusínsky jazyk v epoche nového národného odrodzenia*, [w:] *Rusíni na Slovensku; súčasné postavenie a historické kontexty vývinu*, red. A. Plišková, Bratislava–Preszów, 2012, s. 5–19, s. 11.

²⁰ *Zákon č. 184/1999 Z. z. z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín*, <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184>, [dostęp: 08.05.2016].

1 brzmi: *Edukacja prowadzona jest w języku urzędowym. Obywatelom narodowości czeskiej, węgierskiej, niemieckiej, polskiej i ukraińskiej (rusińskiej) w interesie ich rozwoju kulturowego gwarantuje się prawo do edukacji w ich języku ojczystym*²¹, *Ustawa nr 596/2003 kodeksu funkcjonowania administracji państwowej i samorządu w dziedzinie edukacji z dnia 5 listopada 2003 roku (Zákon o štátnej správe v školstve a školskej samospráve), Ustawa nr 131/2002 o szkolnictwie wyższym z dnia 21 lutego 2002 roku (Zákon o vysokých školách) czy Ustawa nr 270/1995 o języku urzędowym Republiki Słowacji z 15 listopada 1995 roku (Zákon č. 270/1995 Z. z. Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku Slovenskej republiky).*

Brak szkolnictwa Rusinów w ich ojczystym języku po II wojnie światowej spowodowany był ukrainizacją wdrażaną przez komunistyczny rząd Czechosłowacji. Pierwsza faza ukrainizacji zaczęła się w 1948 roku. Władze terytorialne Komunistycznej Partii Czechosłowacji (Komunistická strana Československa, KSČ) na Słowacji zaczęły tolerować podwójny „rusińsko-ukraiński” charakter obywatelstwa oraz używanie rosyjskiego i ukraińskiego języka²². Komitet Regionalny Komunistycznej Partii Słowacji (Komunistická strana Slovenska, KSS) w czerwcu 1950 roku wprowadził od pierwszej klasy szkoły podstawowej w szkołach mniejszościowych język ukraiński jako język wykładowy (wcześniej był tylko język rosyjski)²³. W czerwcu 1952 roku prezydium Komitetu Centralnego KSS podjęło uchwałę o ustanowieniu języka ukraińskiego wykładowym we wszystkich szkołach, w których wcześniej tę rolę pełnił język rosyjski lub dialekt rusiński²⁴.

²¹ Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon), <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1984-29>, [dostęp: 08.05.2016].

²² Konečný S., *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, Preszów 2015, s. 206.

²³ Gajdoš M., *Vznik a problémy ukrajinského národnostného školstva*, [w:] „Človek a spoločnosť” 2009, rocz. 12, nr 1, http://www.saske.sk/cas/public/media/5847/200901_02_gajdos.pdf, [dostęp: 10.05.2016].

²⁴ Konečný S., *Náčrt...*, op.cit., s. 208.

W tym czasie ukraińskie szkoły zastąpiły te „rosyjskie”²⁵, jednak ich liczba stopniowo zmalała²⁶. Zmniejszanie się szkół ukraińskich było spowodowane tym, że Rusini, którzy mieli zakaz okazywania swojej przynależności odrzucali narzucany im język ukraiński i zapisywali swoje dzieci do szkół słowackich²⁷.

Sytuacja ta uległa zmianie po transformacji politycznej, która dokonała się w Europie Środkowej. W latach 90. odbył się I Międzynarodowy Kongres Języka Rusińskiego, podczas którego określono zasady kodyfikacji języka, która nastąpiła na Słowacji w 1995 roku. Przed wprowadzeniem języka do szkół przeprowadzono badanie ankietowe w celu ustalenia zainteresowania tematem wśród rodziców na wschodzie Słowacji, gdzie według spisu powszechnego w 1991 roku były największe skupiska Rusinów Karpackich. W roku szkolnym 1997–1998 nauczanie języka rusińskiego miało zostać wprowadzone do 12 szkół podstawowych w 5 powiatach północno-wschodniej Słowacji, udało się jednak do 4 (szkoły na ulicy Komenského i Duchnovičova – Medzilaborce, Parafialnej Szkoły Podstawowej św. Juraja i szkoły podstawowej na ulicy Generála Svobodu – Svidník). W 1999 roku powstała Katedra Języka Rusińskiego i Kultury na Uniwersytecie w Preszowie, której głównym zadaniem jest kształcenie przyszłych nauczycieli. Pierwsi dyplomowani specjaliści uzyskali uprawnienia do nauczania języka rusińskiego w klasach 1–4 szkoły podstawowej. W roku akademickim 2006–2007 powstała nowa specjalizacja – nauczanie przedmiotów akademickich (*Učiteľstvo akademických predmetov*), która w ramach studiów międzywydziałowych daje możliwość studiowania języka rusińskiego i literatury w kombinacji z językiem rosyjskim, niemieckim, angielskim, historią,

²⁵ Gajdoš M., *Vznik...*, op.cit.

²⁶ Plišková A., *Rusínsky spisovný jazyk vo vzdelávacom systéme Slovenskej republiky*, [w:] *Rusínska kultura...*, op. cit., s. 178.

²⁷ Plišková A., *Language and National Identity: Rusyns South of Carpathians*, Nowy Jork 2009, s. 128.

biologią, muzyką, geografią, teologią czy wychowaniem fizycznym²⁸. Nauczyciele wykwalifikowani do pracy na wyższym poziomie – w klasach 5–8 i gimnazjach uzyskali dyplom w latach 2011–2012. Oprócz tego Instytut Pedagogiczny w Bratysławie i Centrum Metodyczno-Pedagogiczne w Preszowie (Metodicko-pedagogické centrum, MPC) organizowały letni kurs nauczania języka rusińskiego i literatury dla nauczycieli szkół podstawowych i gimnazjów²⁹. W tym roku odbyła się po raz siódmy Międzynarodowa Letnia Szkoła Języka Rusińskiego i Kultury (Studium Carpato-Ruthenorum – Medzinárodná letná škola rusínskeho jazyka a kultúry) organizowana przez Katedrę³⁰.

Państwowy Instytut Pedagogiczny oraz Ministerstwo Edukacji Republiki Słowacji opublikowały koncepcje nauczania języka rusińskiego zawierające wytyczne i ogólne zasady alternatywnego kształcenia oraz wymogi prawne Republiki Słowackiej dotyczące nauki uczniów w ich języku ojczystym. Zgodnie z wytycznymi ministerstwa język rusiński może zostać wprowadzony do systemu szkolnictwa od żłobka i przedszkola jako język wykładowy po złożeniu prośby przez rodziców³¹. Na bazie tych dokumentów opracowano i zatwierdzono szereg programów nauczania języka rusińskiego i literatury dla różnych etapów kształcenia, m.in.: klas 1–4 (1997), klas 5–9 (2000), gimnazjum (2001, 2002, 2004), średniej szkoły pedagogicznej (2006)³². Obecny państwowy ramowy program nauczania w języku mniejszości narodowej dla różnych etapów kształcenia obowiązuje od 1 września 2011 roku³³. Ramowe programy nauczania w języku mniejszości narodowej stworzono dla różnych etapów

²⁸ *Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU; Charakteristika pracoviska*, <http://www.unipo.sk/9023/>; *Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU; Prijímacie konanie v akademickom roku 2016/2017*, <http://www.unipo.sk/9049/>, [dostęp: 10.05.2016].

²⁹ Plišková A., *Language...*, op.cit., s. 141.

³⁰ *LETNÁ ŠKOLA rusínskeho jazyka a kultúry*, <http://www.unipo.sk/pracoviska/urjk/1/LS7/>, [dostęp: 15.05.2016].

³¹ Plišková A., *Language...*, op.cit., s. 133.

³² *Ibidem*.

³³ *Štátny pedagogický ústav*, <http://www.statpedu.sk/>, [dostęp: 08.05.2016].

kształcenia: dla 4-letnich i 8-letnich gimnazjów (*Rámcový učebný plán pre gymnáziá so štvorročným a osemročným štúdiom*), dla 8-letniego gimnazjum (*Rámcový učebný plan pre gymnáziá s osemročným štúdiom*), dla szkół podstawowych z podziałem na klasy 1–4 i 5–9 (*Rámcový učebný plán pre základné školy*) oraz dla gimnazjów dwujęzycznych (*Rámcový učebný plán pre gymnáziá s dvoma vyučovacími jazykmi – bilingválne gymnáziá*)³⁴. Każdy ramowy plan nauczania zawiera liczbę godzin przeznaczoną na nauczanie przedmiotów z siedmiu bloków przedmiotowych. Liczba godzin obejmuje cały etap nauczania, jednak poniżej zaznaczona jest maksymalna liczba godzin w tygodniu dla każdej klasy, np.: dla klasy 1–2 jest to 25 godz., dla 3 i 4 – 27 godz., dla klas 5–6 – 34 godz., 7–9 – 35 godzin. W gimnazjum dwujęzycznym liczba godzin lekcyjnych w tygodniu to 36 godz., zaś w 4 – i 8-letnim gimnazjum – 38 godzin³⁵. Rzeczywista liczba godzin zależy od szkoły. W programie zawarto również liczbę godzin nadobowiązkowych, które szkoła może wykorzystać wedle uznania, na przedmioty dodatkowe. Program nauczania składa się z przedmiotów humanistycznych (język i literatura języka wykładowego, język i literatura słowacka, nauka języka obcego, wiedza o społeczeństwie, etyka), przyrodniczych (przyroda), matematyczno-informatycznych (matematyka, informatyka), technicznych (technika), z zakresu sztuki (muzyka, plastyka) oraz wychowania fizycznego. Zgodnie z przepisami dotyczącymi zapewnienia edukacji przedstawicielom mniejszości narodowej, szkoły z wykładowym językiem mniejszości korzystają z podręczników przetłumaczonych z języka słowackiego. Trudno jest jednak stwierdzić, czy na język rusiński tłumaczone są podręczniki do wszystkich przedmiotów, być może część z nich wykładana jest po słowacku³⁶. Państwowy Instytut Pedagogiczny stworzył również standardy

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Por. *Wykaz podręczników szkolnych i książek pomocniczych przeznaczonych dla mniejszości narodowych, mniejszości etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem kaszubskim, dopuszczonych po 10 marca 1999 r.*, https://archiwum.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2230, [dostęp:

wymagań edukacyjnych dla przedmiotu „Język rusiński i literatura” dla pierwszego (klasy 1–4) i drugiego (klasy 5–9) etapu kształcenia w szkole podstawowej. W dokumencie zawarto ogólną charakterystykę przedmiotu, jego cele, wiedzę i umiejętności, które powinien zdobyć uczeń po każdym roku nauki. Tak jak w pierwszych koncepcjach wymagania dotyczą rozwoju kompetencji językowych ucznia i doskonalenia jego umiejętności komunikacyjnych. Samo nauczanie ma również na celu wzbudzić w uczniach tolerancję i ułatwić orientację w środowisku wielokulturowym³⁷.

W ciągu ostatnich lat liczba szkół oferujących nauczanie języka rusińskiego zaczęła spadać. Powodem tego może być asymilacja i integracja młodych Rusinów. Język słowacki jest najczęściej ich językiem wykładowym w szkole, językiem rozmów z rówieśnikami, językiem mediów³⁸. Dlatego też nie dziwi fakt, że młode pokolenie woli posługiwać się właśnie tym językiem, nawet mieszkając na wsi rusińskiej. Często jest też tak, że młodzież rusińska rozumie swój język rodzimy, jednak nie potrafi w nim pisać czy czytać, ponieważ zwykle jest to pewna forma dialektowa (każdy mówi „po swojemu”)³⁹. Liczba szkół z językiem rusińskim w ciągu dziesięciu lat nie zmieniła się – nadal jest to 11 placówek. W porównaniu z rokiem 2004/2005

25.05.2016], Fejsa M., *Vzdelávací systém Rusinov v Srbsku*, [w:] *Rusińska kultura a školstvo po roku 1989 (Zborník vedeckých a vedecko-populárnych príspevkov I.)*, red. A. Plišková, Preszów 2008, s. 192–201, s. 195. W Polsce wśród zatwierdzonych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej podręczników do nauczania w języku łemkowskim nie ma podręczników innych niż te do nauczania języka łemkowskiego w ogóle, tj. czytanki, gramatyka, słowniki itp. W Serbii, w przypadku nauczania w szkole podstawowej i gimnazjum im. Petra Krsturze, część podręczników, np. do matematyki zostało napisanych przez Rusinów, zaś inne – do biologii, geografii – zostały przetłumaczone z języka serbskiego.

³⁷ *Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menšín*, <https://www.minedu.sk/koncepcia-vychovy-a-vzdelavania-narodnostnych-mensin/>, [dostęp: 08.05.2016].

³⁸ Gaj M., *Súčasný stav rusínskeho národnostného školstva a jeho perspektívy*, [w:] *Rusini...*, op. cit., s.31–33, s. 31.

³⁹ Plišková A., *Rusiński jazyk v epoche...*, op. cit., s. 9–10.

brakuje szkół podstawowych (Duchnovičova Medzilaborce, Snina, Pčoliné i Stakčín), pojawiły się natomiast Čabiny, Bajerovce oraz Kalná Roztoka. Język rusiński jest językiem wykładowym tylko w dwóch szkołach podstawowych – we wsiach Čabiny i Bajerovce. W pozostałych placówkach język rusiński jest przedmiotem nieobowiązkowym lub jest wykładany w ramach kółka zainteresowań⁴⁰. Warto również zaznaczyć, że w roku akademickim 2013/2014 na studia licencjackie do Katedry Języka Rusińskiego i Kultury Uniwersytetu w Preszowie zapisało się 14 studentów, zaś na magisterskie – 8 studentów.

Przedstawiciele mniejszości sami starają się przeciwdziałać zanikowi swojego ojczystego języka. Wiele organizacji rusińskich (np.: Stowarzyszenie Rusińskie Odrodzenie, Związek Organizacji Rusińskich na Słowacji (Slovenská asociácia rusińskych organizácií), Wydawnictwo Rusín a Ľudové noviny czy Stowarzyszenie św. Jana Chrzciciela (Spolok sv. Jána Krstiteľa) aktywnie angażuje się w sprawy nauczania języka rusińskiego⁴¹. Przykładem takich działań może być założone w 2013 roku Stowarzyszenie „*Kolysočka – Koliska*” i projekt szkół wieczorowych języka rusińskiego dla dzieci i dorosłych (*Večerné školy spisovného rusínskeho jazyka pre deti a dospelých*). Na początku powstało 7 takich szkół (Snina, Pčoliné, Svidník, Šarišský Štiavnik, Kamienka, Olšavica, Prešov), w których uczyło się 102 uczniów, zaś w następnym roku założono kolejnych 15 z 400 uczniami. Każdy może brać udział w zajęciach, które są bezpłatne (szkoły finansowane są z pieniędzy rządowych i darowizn). Zajęcia są zwykle organizowane w szkołach mieszczących się w danej miejscowości. Stowarzyszenie organizuje również seminaria dla nauczycieli z metodyki nauczania języka rusińskiego⁴².

⁴⁰ Gaj M., *Súčasný...*, op. cit., s. 31.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Večerné školy rusínskeho jazyka zabrali, záujem rastie*, <http://www.cemerica.sk/rusinsky-jazyk/>, [dostęp: 10.05.2016].

Szkolnictwo rusińskie na Ukrainie

Nie ma dokładnych oficjalnych danych dotyczących liczebności Rusinów na Ukrainie, w szacunkowych obliczeniach widnieje liczba 853 tys.⁴³. Podczas ostatniego spisu powszechnego na Ukrainie w 2001 roku narodowość rusińską zadeklarowało 10 tys. mieszkańców obwodu zakarpackiego (0,54%)⁴⁴. Dane nieoficjalne mówią jednak nawet o 70–75% populacji obwodu⁴⁵.

W ustawodawstwie Ukrainy rozporządzenia związane z prawami mniejszości narodowych znaleźć można w takich dokumentach, jak: *Konstytucja Ukrainy* z dnia 28 czerwca 1996 roku (art. 10, art. 11, art. 35, art. 53), *Deklaracja Praw Narodowości Ukrainy* z dnia 1 listopada 1991 roku (*Декларація прав національностей України*), *Ustawa o mniejszościach narodowych na Ukrainie* z 25 czerwca 1992 roku (*Закон „Про національні меншини в Україні”*), *Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych* z dnia 23 kwietnia 1991 roku (*Закон „Про свободу совісті та релігійні організації”*), czy *Ustawa o zasadach państwowej polityki językowej* z 3 lipca 2012 roku (*Закон „Про засади державної мовної політики”*)⁴⁶. Nie ma tam jednak dyrektyw związanych z Rusinami (oprócz *Ustawy o zasadach państwowej polityki językowej*, o której wspomniano poniżej). Jednym z dokumentów dotyczących problematyki rusińskiej jest przyjęte w 1996 roku rozporządzenie *Plan działań w celu rozwiązania problemu Rusinów-Ukraińców* (*План заходів щодо розв’язування*

⁴³ Magocsi P.R., *Naród...*, op.cit., s. 11.

⁴⁴ Всеукраїнська перепись населення 2001, *Численность и состав населения Закарпатской области по итогам Всеукраїнської переписи населення 2001 года*, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/zakarpatia/>, [dostęp: 14.05.2016].

⁴⁵ В. Падяк, *Возродження русинського ошколованя на Подкарпатській Русі (2003–2008)*, Užhorod, 2008, s. 5.

⁴⁶ *Cudzoziemcy i mniejszości narodowe na Ukrainie i w Polsce; Analiza komparatystyczna regulacji prawnych*, red. K. Potapenko, Kraków 2015, s. 7, http://www.allerhand.pl/docs/granty/Mniejszosci_narodowe_na_Ukrainie_i_w_Polsce-raport_PL.pdf, [dostęp: 13.05.2016].

проблем українців-русунів), w którym zawarto zadania dla różnych resortów (Ministerstwo Oświaty i Nauki, Ukraińska Akademia Nauk, administracja obwodu zakarpackiego itd.) prowadzące do integracji Rusinów z Ukraińcami i zapobiegnięcia dalszym działaniom związanym z wprowadzeniem autonomii Zakarpacia, podkreślając fakt, że Zakarpacie jest częścią państwa ukraińskiego, a Rusini – częścią narodu⁴⁷. Mimo że na arenie krajowej nie zapadła decyzja o uznaniu Rusinów za narodowość, przegłosowano ją podczas 6. sesji Zakarpackiej Rady Obwodowej w Użhorodzie 7 marca 2007 roku⁴⁸.

W 2006 roku rząd ukraiński przyjął *Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych* (*European Charter for Regional or Minority Languages*), jednak pośród języków objętych ochroną nie znalazł się język rusiński (jako że nie jest językiem mniejszości)⁴⁹. Natomiast w *Ustawie o zasadach państwowej polityki językowej* z 2 lipca 2012 roku (*Про засади державної мовної політики*) można już go znaleźć pośród innych języków mniejszości i języków regionalnych⁵⁰. W Ustawie znajduje się definicja języka regionalnego lub języka mniejszości (zgodna z tą w *Europejskiej Karcie Języków*), czyli takiego, *który jest tradycyjnie używany na terytorium danego państwa przez jego obywateli, stanowiących grupę liczebnie mniejszą od reszty ludności tego państwa oraz różniące się od oficjalnego języka tego*

⁴⁷ *План заходів щодо розв'язування проблем українців-русунів*, <http://www.lemko.org/rusyn/kuras.html>, [dostęp: 13.05.2016].

⁴⁸ *Рішення ради*, <http://zakarpat-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/v-skllykannya/6-sesiya/?s=241>, [dostęp: 13.05.2016].

⁴⁹ Znalazły się tam takie języki jak: „białoruski, bułgarski, gauski, grecki, żydowski, krymskotatarski, mołdawski, niemiecki, polski, rosyjski, rumuński, słowacki i węgierski”, T. Olszański, *Problem językowy na Ukrainie; Próba nowego spojrzenia*, Warszawa 2012, s. 45.

⁵⁰ W porównaniu z 2006 rokiem dodano oprócz rusińskiego również języki: armeński, romski, karaïmski, krymczacki, *Закон „Про засади державної мовної політики”*, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>, [dostęp: 14.05.2016].

państwa⁵¹. Za terytorium uważa się zaś *obszar jednej lub kilku jednostek administracyjno-terytorialnych Ukrainy (Autonomicznej Republiki Krymu, obwodu, dzielnicy, miasta, osady, wsi)*⁵². Zgodnie z art. 7 ust. 4 język regionalny może otrzymać status równego urzędowemu wtedy, gdy 10% mieszkańców danej jednostki administracyjno-terytorialnej podpisze się za takim wnioskiem. Na podstawie tego rozporządzenia Zakarpacka Rada Obwodowa 21 grudnia 2012 roku uznała język rusiński, rumuński i węgierski za obwodowe języki regionalne⁵³.

Po II wojnie światowej Zakarpacie (Ruś Podkarpacka) zostało włączone do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR) i przemianowane na obwód zakarpacki. Wtedy też władze komunistyczne zamknęły wszystkie szkoły rusińskie (636)⁵⁴ i w ich miejsce utworzyły ukraińskie, a Rusinów zaczęto uznawać za Ukraińców⁵⁵.

Jako że Rusini nie mają oficjalnie statusu mniejszości narodowej, język rusiński nie jest nauczany w szkołach publicznych na Ukrainie. Nie ma żadnych rozporządzeń i ustaw, które dotyczyłyby nauczania języka rusińskiego i w języku rusińskim. Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy nie przygotowuje programów nauczania w języku rusińskim. Rząd ukraiński nie wspiera też finansowo żadnej organizacji rusińskiej ani żadnego projektu przez nią realizowanego.

Inicjatorem rusińskich szkół niedzielnych na Rusi Podkarpackiej jest Światowa Rada Rusinów (Світова Рада русинів) i Świato-

⁵¹ Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, tekst w języku polskim: „Dziennik Ustaw RP” nr 137 z 27.08.2009, poz. 1121.

⁵² Закон „Про засади державної мовної політики”, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>, [dostęp: 14.05.2016].

⁵³ Рішення м. Ужгород №652 Про реалізацію норм Закону України «Про засади державної мовної політики», <http://zakarpat-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vi-sklykannya/11-sesiya-ii-zasidannya-21-12-2012/>, [14.05.2016].

⁵⁴ Paďak V., *Rusínske nedel'né školy na Podkarpatsku: úlohy, problémy, perspektívy*, [w:] *Rusínska...*, op.cit., s. 232–243.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 232.

wa Akademia Kultury Rusińskiej (Світова Академія Русинської Культури). Organizacje rusińskie ze Stanów Zjednoczonych i Kanady, np. Карпато-Русинське Общество oraz osoby prywatne związane z Rusinami (np. Stephen Czepa oraz Stefan Moldovan) finansują działalność szkoły⁵⁶. Celem założenia tych szkół było przede wszystkim umożliwienie młodym Rusinom nauki w ich języku ojczystym, który według wielu jest podstawą w utrzymaniu tożsamości narodu; służy zahamowaniu postępującej ukrainizacji oraz ochronie wartości kulturalnych i ludowych Karpatorusinów⁵⁷. Najważniejszym argumentem w dyskusjach z władzami na temat pozwolenia na otwarcie tych szkół było to, że władze innych państw, w których żyją Rusini wspierają takie przedsięwzięcia (np. poprzez fundusze na zakup i wydawanie materiałów dydaktycznych, czy zakup sprzętu muzycznego do klas)⁵⁸. Inicjatorom projektu udało się znaleźć porozumienie z lokalnymi władzami, które nie sprawiają problemów przy zakładaniu kolejnych placówek szkół niedzielnych, nie łożą jednak na nie żadnych funduszy⁵⁹.

Szkoła (klasa) rusińska przy szkole publicznej działa na zasadzie zajęć dodatkowych: rodzice, którzy chcą, aby ich dzieci uczyły się na takie lekcje składają do dyrekcji odpowiedni wniosek (aby otrzymać zgodę na prowadzenie zajęć dodatkowych potrzeba co najmniej 20 wniosków). Wszystkie dokumenty są później przekazywane do rejonowego oddziału ds. oświaty, który wydaje zgodę⁶⁰. Dyrekcja udostępnia również salę (sprzęt itp.) do prowadzenia lekcji szkoły niedzielnej⁶¹.

Pierwsze dziewięć próbnych klas z nauczaniem języka rusińskiego zainicjowanych przez Światową Radę w ramach projektu szko-

⁵⁶ Падяк В., *Возродження...*, op.cit., s.10.

⁵⁷ Радак V., *Rusínske nedel'né...*, op.cit., s. 236.

⁵⁸ Падяк В., *Возродження...*, op.cit., s. 6, 25.

⁵⁹ Радак V., *Rusínske nedel'né...*, op.cit., s. 234.

⁶⁰ Падяк В., *Возродження...*, op.cit., s. 7.

⁶¹ *Ibidem*.

ły niedzielnej powstało w roku szkolnym 2003/2004. Warto jednak wspomnieć, że nie były to pierwsze takiego rodzaju placówki w obwodzie. W 2001 roku znana w rejonie swalawskim pedagog i krajoznawca Margarita I. Bezik (Маргарита І. Безик) otworzyła pierwszą niedzielną klasę rusińską w szkole we wsi Hołubinie (Голубине). Na początku liczyła ona tylko 15 uczniów, jednak zainteresowanie było tak duże, że rok później w klasie było już 35 osób. Margarita I. Bezik sama napisała program i podręcznik na użytek tych zajęć⁶². Dopiero w następnym roku (2004/2005) projekt szkół niedzielnych nabral rozprędu. Szkoły powstały w rejonach: wielkoberezieńskim (Великобerezнянський район), irszawskim (Іршавський район), użhorodzkiem (Ужгородський район), swalawskim (Свалявський район), mukaczewskim (Мукачівський район), chuściańskim (Хустський район), wynohradiwskim (Виноградівський район), tiaczuwskim (Тячівський район), pereczyńskim (Перечинський район)⁶³. Wtedy utworzono 16 szkół niedzielnych, do których zapisało się 386 uczniów⁶⁴. W początkowej fazie istnienia szkół, z powodu dużej liczby chętnych, niektóre klasy liczyły nawet 34–38 uczniów⁶⁵, później liczba oscylowała wokół 20 uczniów. Spadek liczby szkół niedzielnych w 2008 roku (z 40 do 23 placówek) spowodował konflikt dotyczący zmiany źródeł finansowania projektu i różnych poglądów na przyszłość projektu. Szkoły przestały istnieć w rejonach swalawskim, wynohradiwskim i pereczyńskim. Od tej pory postanowiono skupić się nie na zwiększaniu liczby placówek a podwyższeniu jakości już

⁶² *Правда про русинські школи на Закарпатті*, <http://transkarpatia.net/transcarpathia/our-news/52051-pravda-pro-rusinsk-shkoli-na-zakarpatt-vdeo.html>, [dostęp: 14.05.2016], *Дар жіночої і людської мудрості*, <http://dzerkalo-zakarpattya.com/?p=19157>, [dostęp: 14.05.2016].

⁶³ Падак В., *Возродження русинського ошколованя на Подкарпатській Русі (2003–2008)*, Użhorod, 2008, s. 28–29.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 11.

⁶⁵ *Ibidem*.

istniejących⁶⁶. Optymalna liczba to 23–25 szkół, w których uczy się 500–900 dzieci⁶⁷.

Nauczycielami w szkołach niedzielnych są rusińscy pedagodzy na co dzień pracujący w szkołach publicznych. Szkoły działają na podstawie *Programów odrodzenia (niepublicznej) oświaty rusińskiej (Програми возродження русинської недержавної освіти)* i są wspierane przez Światową Radę Rusinów (Світова Рада русинів)⁶⁸.

Ramowy program nauczania w rusińskich szkołach niedzielnych dzieli się na 5 etapów (klas, *цвитов*). Naukę w szkole niedzielnej zaczynają uczniowie 10-, 11-letni, a kończą 14-, 15-letni (pokrywa się to z etapem niepełnych średnich szkół publicznych, czyli klas 5–9)⁶⁹. Rok szkolny trwa dziewięć miesięcy (wrzesień – koniec maja) i dzieli się na dwa semestry. Na zajęcia przypada jeden dzień w tygodniu (sobota, niedziela, inny dzień po południu) w zależności od klasy i nauczyciela. Uczniowie mają wtedy cztery lekcje, każda po 30 min, z zakresu języka rusińskiego i literatury, historii i geografii Rusi Karpackiej⁷⁰. Rok szkolny składa się z 34 zajęć (136 jednostek lekcyjnych)⁷¹. W szkołach niedzielnych prowadzi się zajęcia z języka, kultury, folkloru, historii Rusinów oraz z etyki i wartości chrześcijańskich. Nieobecność przedmiotów matematyczno-informatycznych można tłumaczyć brakiem wykwalifikowanych do nauczania matematyki w języku rusińskim nauczycieli, którzy przygotowywaliby program nauczania.

Uczniom, którzy zakończą szkołę niedzielną, są wręczane świadectwa, na których oprócz ocen, widnieją też pozalekcyjne osiągnięcia ucznia (w konkursach, zawodach sportowych, olimpiadach itp.)⁷².

⁶⁶ Падяк В., *Русинська...*, op.cit., s. 27.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 29.

⁶⁸ Падяк В., *Возродження...*, op.cit., s. 3.

⁶⁹ Падяк В., *Русинська...*, op.cit., s. 30.

⁷⁰ Падяк В., *Возродження...*, op.cit., s. 13.

⁷¹ Радак В., *Русинське недільне...*, op.cit., s. 239.

⁷² Падяк В., *Возродження...*, op.cit., s. 28.

W maju 2013 roku szkołę ukończyło ponad 150 dzieci⁷³. Od 2009 roku, dzięki umowie z dyrekcją, młodzi Rusini z Zakarpacia mogą kontynuować naukę w języku rusińskim w gimnazjum w miejscowości Ruski Krstur (Serbia)⁷⁴.

Kilka razy w roku organizowane są też tzw. lekcje otwarte (отворені уроки) dla innych nauczycieli. Ich celem jest m.in. prezentacja metodyki prowadzenia lekcji w języku rusińskim przede wszystkim dla młodych nauczycieli, którzy chcieliby w przyszłości zająć się nauczaniem w tym języku, ale również dla innych jest to możliwość do poszerzenia własnych doświadczeń⁷⁵.

Od roku szkolnego 2006/2007 pieczę nad projektem szkół niedzielnych sprawuje 5-osobowa Rada Rusińskich Szkół Niedzielnych (Школьна рада русинських недільних шкіл), wcześniej zajmował się tym przewodniczący Stowarzyszenia Rusinów Karpackich Rejonu Swalawskiego (Свалявське общество подкарпатських русинів) Vasilij Sarkanicz (Васи́лий Сарканич). Do zadań rady należy kierowanie istniejącymi placówkami, zakładanie nowych, rozwijanie literatury dydaktycznej, organizacja aktywności pozaszkolnych (konkursów, festiwali, zawodów sportowych itp.)⁷⁶. Sprawami związanymi z funkcjonowaniem szkół zajmuje się również fundacja „Русинська школа”, na czele której stoi Valerij Pad’iak.

Szkoły rusińskie, zgodnie z deklarowanymi celami mają wzbudzić świadomość narodową i przynależność do narodu wśród młodego pokolenia, zahamować proces asymilacji, zapewnić rozwój specjalistom-nauczycielom języka rusińskiego, stworzyć programy nauczania w języku rusińskim również innych przedmiotów, wydać potrzebne do nauki podręczniki i inne materiały dydaktyczne⁷⁷ – jako podstawę

⁷³ Падяк В., *Русинська...*, op.cit., s. 29.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 37.

⁷⁵ Паďак V., *Rusińskie nedel'ne...*, op.cit., s. 242.

⁷⁶ Падяк В., *Возродження...*, op.cit., s. 11, Падяк В., *Русинська...*, op.cit., s. 37.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 9.

dla przyszłych szkół publicznych z wykładowym językiem rusińskim. Planem na przyszłość jest utworzenie szkół w 500 miejscowościach (wsiach), w których większość stanowią Rusini⁷⁸.

Na Zakarpaciu istnieją również społeczne przedsięwzięcia związane z nauczaniem języka, literatury i kultury rusińskiej, jednak ich skalę trudno oszacować, brak bowiem dokładniejszych informacji na ten temat. Jako przykład może posłużyć nauczyciel i działacz Jurij Szyrowicz (Юрій Шипович), który prowadzi zajęcia krajoznawcze (Краєзнавства) z klasą 7⁹, na których uczniowie poznają historię i kulturę regionu, czytają wiersze znanych poetów w języku rusińskim, śpiewają pieśni ludowe itd. Są one zawarte w programie dydaktycznym szkoły, więc nie odbywają się w weekendy. Wcześniej działała tu szkoła niedzielna, lecz została ona zamknięta z powodu nieefektywności⁸⁰. Kilka zapisów wideo z tych lekcji można znaleźć również na platformie YouTube⁸¹.

Liderzy i aktywiści ruchu rusińskiego ze Światową Radą Rusinów na czele koncentrują swoje działania na ochronie praw mniejszościowych, jednak brak komunikacji pomiędzy działaczami z różnych regionów, zróżnicowane koncepcje działań (kulturowe, polityczne) oraz inne czynniki zewnętrzne spowodowały różnice w poziomie rozwoju rusińskiego ruchu narodowego. Głównymi zadaniami aktywistów są standaryzacja języka rusińskiego i upowszechnienie jego użycia pośród członków grupy, a także związany z tym rozwój edukacji i nauczania w języku Karpatorusinów, podniesienie prestiżu

⁷⁸ Падяк В., *Русинська...*, op.cit., s. 18.

⁷⁹ *Плосківська ЗОШ І-ІІІ ступенів*, <http://ploskezosh.jimdo.com/>, [dostęp: 15.05.2016].

⁸⁰ *Світова Рада Русинів відвідала відкритий урок у с. Плоске Свалявського району*, <http://mail.ua-reporter.com/content/102020>, [dostęp: 14.05.2016].

⁸¹ *Рог. Факультативний курс Рідний край*, <https://www.youtube.com/watch?v=IIosT6zl9xU>; *Факультативний курс*, <https://www.youtube.com/watch?v=YT5TjnK-jz1E>; *Рідний край*, https://www.youtube.com/watch?v=AmVSGU_W9Uc, [dostęp: 14.05.2016].

grupy oraz utworzenie odpowiednich struktur państwowych w celu pielęgnowania kultury i tradycji rusińskich.

Na Słowacji w regionie Preszowszczyzny uzyskanie przez grupę statusu mniejszości narodowej ułatwiło działania w tym kierunku. Wsparcie finansowe ze strony państwa umożliwiło promocję kultury rusińskiej poprzez organizację wielu wydarzeń kulturalnych propagujących folklor i tradycje ludowe Rusinów, powołanie instytucji publicznych zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego grupy (np. Muzeum Kultury Rusińskiej w Preszowie) oraz rozpowszechnienie nauczania języka rusińskiego i w języku rusińskim na każdym etapie kształcenia, również wyższym (utworzenie Instytutu Języka Rusińskiego i Kultury na Uniwersytecie w Preszowie).

Na Ukrainie, mimo że Rusini nie zostali uznani za mniejszość narodową przez władze państwowe, mają oni pewne prawa mniejszości, szczególnie w obwodzie zakarpackim, w którym mieszka większość tej grupy. Na terenie tego obwodu Karpatorusini są de facto uznawani za mniejszość narodową a ich język ma status regionalnego, co umożliwia na przykład posługiwanie się nim w kontaktach urzędowych. Brak statusu prawnego, który mają Rusini na Słowacji, powoduje różnice w sposobie finansowania działalności organizacji rusińskich na Zakarpaciu. Organizacje te sponsorowane są w większości przez diasporę rusińską. Tak jak w przypadku preszowskich stowarzyszeń, na Ukrainie członkowie ruchu rusińskiego organizują festiwale folklorystyczne, spotkania młodzieży, konkursy recytatorskie, turnieje piłkarskie oraz różne projekty oświatowe, których przykładem są rusińskie szkoły niedzielne.

Zakończenie

Stworzenie systemu nauczania języka rusińskiego i w języku rusińskim na Słowacji i Ukrainie miało na celu przede wszystkim zapewnienie dzieciom nauki ich języka ojczystego, historii i kultury Rusinów Karpackich, pobudzając przy tym ich świadomość narodową

i przynależność do narodu rusińskiego. Ponadto, system ten pozwalał kształcić przyszłą elitę kulturalną, zahamować proces asymilacji, zapewnić rozwój specjalistom-nauczycielom języka rusińskiego, czy wydać potrzebne do nauki podręczniki i inne materiały dydaktyczne. W przypadku Zakarpacia działacze deklarowali również chęć rozwoju samych placówek poprzez zwiększenie ich liczby oraz poszerzenie programu nauczania o kolejne przedmioty, który to program miał stać się podstawą dla przyszłych szkół publicznych z wykładowym językiem rusińskim.

Posiadany status ma również wpływ na usystematyzowanie szkolnictwa. Na Słowacji sprawami związanymi z organizacją działalności placówek oświatowych oraz opracowaniem metodycznym programów nauczania zajmuje się resort edukacji oraz podlegający mu Państwowy Instytut Pedagogiczny. Porównując, na Ukrainie tymi sprawami zajmują się koordynatorzy rusińskich szkół niedzielnych, czyli rada szkół oraz członkowie Światowej Rady Rusinów i Światowej Akademii Kultury Rusińskiej, a także pracujący w placówkach nauczyciele.

Głównym problemem dalszego rozwoju szkolnictwa rusińskiego jest asymilacja Karpatorusinów z narodem oraz nadal peryferyjny status języka rusińskiego. Niewielka ilość oraz trudnodostępność rusińskojęzycznej prasy, audycji radiowych, czy programów telewizyjnych wpływa na spadek popularności języka. Co ciekawe, wiele osób posługujących się na co dzień rusińskim nie zna alfabetu i nie potrafi w nim czytać lub pisać⁸². Młodsze pokolenia, które styczność z językiem rusińskim mają tylko w domu albo w kontaktach z dziadkami, nie uważa nauki rusińskiego za istotne i potrzebne. Uwidacznia się to szczególnie na Słowacji, gdzie osoby świadome swojego pochodzenia i przynależ-

⁸² Lachowicz M., *System rusińskich szkół niedzielnych – terażniejszość i perspektywy rozwojowe*, [w:] *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz, J. Starzyński, Legnica–Zielona Góra 2007, s. 209–218.

ności do zbiorowości rusińskiej identyfikują się jednak ze słowackością (narodowość rusińską deklaruje znacznie mniej osób niż znajomość języka rusińskiego)⁸³. Dlatego od czasu wprowadzenia nauczania języka rusińskiego do szkół słowackich w 1997 roku zmniejszyło się zainteresowanie nauką języka wśród rodziców i uczniów, a zajęcia z nauczania języka rusińskiego przyjęły formę nieobowiązkowych (kółka zainteresowań). Z tego powodu stowarzyszenia na nowo rozpoczęły działania mające na celu rozpowszechnienie nauki języka rusińskiego, zakładając system szkół wieczorowych obejmujących zasięgiem Kraj Preszowski, ale również Bratysławę. Brak inicjatywy ze strony samych zainteresowanych (dzieci, rodziców, stowarzyszeń rusińskich) ma wpływ na wysokość środków finansowych z resortów oświaty.

Mimo iż szkoły niedzielne na Zakarpaciu cieszą się poparciem ze strony samych Rusinów, to liczba uczniów również wykazuje tendencję spadkową, jak w przypadku szkół na Słowacji. Jednym z powodów może być podział pośród samych Rusinów – na tych wspierających działalność Światowej Rady Rusinów i na tych, którzy są za bardziej radykalnymi sposobami uzyskania statusu mniejszości, dążąc do autonomii, a nawet samodzielnej państwowości. Skutkuje to brakiem poparcia części społeczeństwa dla wszelkich inicjatyw Światowej Rady i w końcu spadkiem zainteresowania nauką w rusińskich szkołach niedzielnych, ale też wzrostem innych inicjatyw społecznych.

Inny problem, dotyczący głównie rusińskich szkół na Ukrainie, jest związany z pomocą ze strony państwa. Poprzez brak statusu mniejszości Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy nie zajmuje się przygotowaniem programów nauczania języka rusińskiego ani w języku rusińskim; nie wspiera też finansowo działających edukacyjnych struktur rusińskich. Powoduje to, że działalność szkół niedzielnych jest

⁸³ Por. *Štatistický úrad Slovenskej republiky*, <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/>, [dostęp: 15.03.2016]. Według spisu powszechnego z 2011 roku narodowość rusińską zadeklarowały 33 482 osoby, zaś znajomość języka – 55 469 osób.

całkowicie zależna od wysokości darowizn prywatnych sponsorów. Oprócz tego mogą występować problemy związane z uzyskaniem zgody na otwarcie placówki od dyrekcji szkoły publicznej lub regionalnej instytucji oświatowej. Uzyskanie statusu mniejszości spowodowałoby również wprowadzenie zajęć z języka rusińskiego do programu dydaktycznego ukraińskich szkół publicznych, co ułatwiłoby dostęp do nauki tego języka większej liczbie dzieci.

Na kształt szkolnictwa Rusinów Karpackich na Słowacji i Ukrainie mają wpływ różne uwarunkowania związane z polityką państwa, ale również działalnością społeczności rusińskiej. Najważniejszym czynnikiem jest to, jaki status prawny mają Rusini w danym państwie, status, który reguluje wszelkie prawa i możliwości działalności rusińskiego społeczeństwa w sferze edukacji, kultury, języka oraz obowiązki władzy państwowej związane ze wsparciem projektów mniejszości mających na celu ochronę kultury, rozwój języka i szkolnictwa. Stan systemu szkolnictwa Karpatorusinów zamieszkujących rejon Preszowszczyzny na Słowacji jest na wyższym poziomie z powodu tego, że mają status mniejszości narodowej, a co się z tym wiąże – wsparcie merytoryczne i finansowe Ministerstwa Edukacji oraz podległych mu resortów oświatowych. Rusini z terenów ukraińskiego Zakarpacia oficjalnie takiego statusu nie mają, jednak dzięki uznaniu ich za mniejszość na poziomie lokalnym oraz wsparcie diaspory rusińskiej ze Stanów Zjednoczonych udało się im powołać do życia system szkół niedzielnych.

Kolejnym z uwarunkowań wpływających na stan szkolnictwa rusińskiego jest poziom asymilacji grupy. Na Słowacji proces ten powoduje zmniejszanie się zainteresowania nauczaniem języka rusińskiego uważanego za peryferyjny i używany przez ludność wiejską, co z kolei powoduje spadek liczby szkół publicznych oferujących nauczanie języka rusińskiego oraz w języku rusińskim. Tendencję tę odwraca rozwój szkół wieczorowych mających na celu zmianę tej

opinii wśród Rusinów i ponowny rozkwit rusińskiego szkolnictwa publicznego.

Na Ukrainie szkoły niedzielne działają w niektórych rusińskich ośrodkach wiejskich. Spadek liczby szkół i uczniów powodują w głównej mierze problemy z funduszami, których wysokość zależy od prywatnych sponsorów oraz podziałem Rusinów Zakarpacia na grupy o różnych poglądach na temat ruchu rusińskiego. Przyszłość rusińskiego systemu szkolnictwa w regionach Preszowszczyzny i Zakarpacia w dużej mierze zależy będzie od poziomu współpracy pomiędzy rodzicami, organizacjami rusińskimi oraz organami władzy państwowej i samorządowej. Bez wzajemnego zrozumienia i poparcia oraz wspólnego celu szkoły rusińskie staną się przedsięwzięciem niepotrzebnym dla jednych, zaś nieopłacalnym dla drugich, szczególnie gdy przypomnimy sobie deklaracje liderów i działaczy ruchu rusińskiego zapewniające o wadze edukacji w języku ojczystym w budowie świadomości narodowej kolejnych pokoleń.

Szkolnictwo Rusinów na Słowacji uregulowane jest wspomnianymi wyżej ustawami oraz rozporządzeniami Ministerstwa Edukacji Republiki Słowacji i podlegającego mu Państwowego Instytutu Pedagogicznego. Określają one zasady, cele i program nauczania, poziomy nauczania i opanowywania języka, czy liczbę zajęć. Ministerstwo Edukacji współpracuje z organizacjami rusińskimi i zajmującymi się problematyką szkolnictwa rusińskiego profesorami akademickimi z Instytutu Języka Rusińskiego i Kultury Uniwersytetu w Preszowie. Dodatkowo na terenie Słowacji działa wspierana finansowo przez dotacje rządowe szkoła wieczorowa języka rusińskiego prowadzona przez Stowarzyszenie „Kolysočka – Koliska”.

Na Ukrainie, z powodu omówionego powyżej braku statusu mniejszości narodowej, program nauczania języka rusińskiego i w języku rusińskim nie jest opracowywany przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy. Również dlatego szkoły rusińskie nie mogą być finansowane przez organy państwowe. Organizacją działających

na terytorium obwodu zakarpackiego szkół niedzielnych zajmują się organizacje rusińskie na czele ze Światową Radą Rusinów, zaś finansowane są przez prywatnych działaczy rusińskich ze Stanów Zjednoczonych i Kanady.

Państwowy Instytut Pedagogiczny na Słowacji przygotowuje ramowy program nauczania w języku mniejszości dla różnych etapów kształcenia (szkół podstawowych z podziałem na klasy 1–4 i 5–9, 4-letnich i 8-letnich gimnazjów, gimnazjów dwujęzycznych), który zawiera liczbę godzin przeznaczoną na nauczanie przedmiotów z siedmiu bloków przedmiotowych oraz godziny przeznaczone na zajęcia dodatkowe. Oprócz tego opracowuje standardowe wymagania edukacyjne dla przedmiotu „Język rusiński i literatura” dla pierwszego (klasy 1–4) i drugiego (klasy 5–9) etapu kształcenia w szkole podstawowej.

Ramowy program nauczania szkół niedzielnych na Ukrainie stworzyli sami organizatorzy oraz nauczyciele. Nauczanie dzieli się na 5 etapów (dzieci od 10. do 15. roku życia), co odpowiada klasom 5–9 niepełnych szkół średnich. W programie zawarto liczbę godzin przeznaczoną na naukę siedmiu przedmiotów. Zajęcia odbywają się w salach szkół publicznych, które dyrektor szkoły udostępnia na podstawie zgłoszonego wcześniej przez rodziców wniosku o organizację zajęć dodatkowych.

Szkoły z nauczaniem języka rusińskiego po raz pierwszy pojawiły się na Słowacji w roku szkolnym 1997/1998. W 2015 roku funkcjonowały dwie szkoły podstawowe z wykładowym językiem rusińskim, w pozostałych placówkach język rusiński nauczany jest w ramach zajęć nieobowiązkowych lub kółek zainteresowań. Jedyłą uczelnią wyższą na Słowacji oferującą studia z zakresu języka rusińskiego i kultury jest Uniwersytet w Preszowie. Nauka języka rusińskiego odbywa się również w ramach niepublicznych szkół wieczorowych, które tworzą 22 placówki (głównie w Kraju Preszowskim oraz jedna w Bratysławie).

Na Ukrainie pierwsze klasy rusińskiej szkoły niedzielnej pojawiły się w roku szkolnym 2003/2004. Wcześniej klasy nauczania języka rusińskiego były inicjowane przez samych nauczycieli będących Rusinami. Największa liczba szkół (40 placówek) działała w latach 2007/2008, jednak od tamtej pory ich liczba spadła do 23 placówek.

Jednym z głównych problemów szkolnictwa rusińskiego na Słowacji jest postępująca asymilacja i przez to peryferyjność języka rusińskiego. Językiem tym posługują się w szczególności osoby starsze i często mieszkające na wsiach. W większych ośrodkach aglomeracyjnych użycie języka rusińskiego jest znikome. Język rusiński nie jest również szeroko wykorzystywany w prasie, radiu i telewizji. Wszystko to powoduje malejące zainteresowanie rodziców nauką języka rusińskiego przez ich dzieci, zaś brak zainteresowania rodziców skutkuje mniejszą pomocą finansową i merytoryczną ze strony Ministerstwa Edukacji.

Najistotniejszym problemem rusińskich szkół na Ukrainie jest brak statusu mniejszości narodowej Rusinów i związane z tym trudności w działalności tych placówek. Skutkuje to brakiem pomocy finansowej ze strony państwa oraz niekiedy powoduje problemy w otwarciu placówki w danej miejscowości. Funkcjonowanie szkół zależne jest od sponsorów i wysokości ich finansowania, które obejmuje wydawanie podręczników, wynagrodzenia dla nauczycieli i inne potrzebne do zajęć materiały. Utrudnieniem może być również termin zajęć, które odbywają się popołudniu po zajęciach w szkole publicznej lub w weekendy, co nie zawsze odpowiada wszystkim dzieciom. Następnym problemem związany jest z programem nauczania, który ma zbyt obszerny zakres i nie jest dostosowany do zainteresowań samych uczniów oraz z samorozwojem kadry nauczycielskiej, który ogranicza się do lekcji otwartych.

Organizacje i stowarzyszenia rusińskie na Słowacji promują język rusiński wśród dzieci i dorosłych, co ma prowadzić do rozwoju szkolnictwa rusińskiego w tym kraju. Większa liczba chętnych do

nauczania języka rusińskiego lub w języku rusińskim spowodowałyby zwiększenie liczby szkół oferujących naukę tego języka w ramach języka obcego oraz rozbudowę placówek oświatowych z wykładowym językiem rusińskim. Organizacje te starają się również pokazać, że nauka języka ma perspektywy i nie musi kończyć się w szkole podstawowej czy gimnazjum, a może prowadzić do otrzymania wyższego wykształcenia, ponieważ istnieje możliwość studiów z zakresu języka rusińskiego i kultury.

Rusińskie szkoły niedzielne na Ukrainie mają podobne cele. Organizatorzy chcą przede wszystkim umożliwić dzieciom doskonalenie pisania, czytania i komunikowania się w języku ojczystym. W przyszłości chcieliby otworzyć placówkę tego typu w każdej miejscowości, w której większość mieszkańców stanowią Rusini. Dzięki umowom z innymi placówkami poza granicami Ukrainy uczniowie mają możliwość kontynuowania nauki w języku rusińskim. Oprócz tego działacze wciąż starają się o uznanie Rusinów Karpackich za mniejszość narodową, co ułatwiłoby funkcjonowanie szkół niedzielnych, a nawet wprowadziło edukację w języku rusińskim lub nauczanie języka rusińskiego do państwowego systemu szkolnictwa.

Ostateczne uznanie Karpatorusinów za odrębną mniejszość narodową przez władze ukraińskie może diametralnie zmienić system szkolnictwa rusińskiego w tym kraju. Może ono nie tylko stać się bardziej powszechne, ale również zmienić obecną strukturę organizacyjną, metodyczną i finansową. Zmiana statusu języka rusińskiego z peryferyjnego języka używanego przez ludność wiejską na Słowacji również wpłynie pozytywnie na rozwój oświaty w tym języku, a co za tym idzie, odrodzenie narodowe Rusinów. Dlatego warto śledzić wszelkie doniesienia na temat polityki językowej obu państw oraz działalności stowarzyszeń i organizacji rusińskich na terytorium Słowacji i Ukrainy, ponieważ wraz z rozwojem szkolnictwa Rusinów zmienić się może również ich rola w tych krajach i, być może, w samej Europie Środkowo-Wschodniej.

Bibliografia

1. Bruski J., *Rusini w Polsce i na Słowacji. Meandry świadomości narodowej*, <http://www.olszowka.most.org.pl/rusi02.htm>, [dostęp: 24.05.2016].
2. *Cudzoziemcy i mniejszości narodowe na Ukrainie i w Polsce; Analiza komparatystyczna regulacji prawnych*, red. K. Potapenk, Kraków 2015, http://www.allerhand.pl/docs/granty/Mniejszosci_narodowe_na_Ukrainie_i_w_Polsce-raport_PL.pdf, [dostęp: 13.05.2016].
3. Dziennik Ustaw RP nr 137 z 27.08.2009, poz. 1121, *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych*, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20091371121>, [dostęp: 16.05.2016].
4. Fejsa M., *Vzdelávací systém Rusínov v Srbsku* [w:] *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989 (Zborník vedeckých a vedecko-populárnych príspevkov I.)*, red. A. Plišková, Preszów 2008, s. 192–201.
5. Gaj M., *Súčasný stav rusínskeho národnostného školstva a jeho perspektívy*, [w:] *Rusíni na Slovensku; súčasné postavenie a historické kontexty vývinu*, red. A. Plišková, Bratislava–Preszów 2012, s. 31–33.
6. Gajdoš M., *Vznik a problémy ukrajinského národnostného školstva*, „Človek a spoločnosť” 2009, rocz. 12, nr 1, http://www.saske.sk/cas/public/media/5847/200901_02_gajdos.pdf, [dostęp: 10.05.2016].
7. Konečný S., *Náčrt dejín karpatských Rusínov*, Preszów 2015.
8. Lachowicz M., „Rusinizm” jako idea czwartego narodu wschodniosłowiańskiego a jego lokalny wymiar na ukraińskim Zakarpaciu i słowackiej Preszowszczyźnie, „Kultura – Historia – Globalizacja” 2003, nr 13, s. 31–42, http://www.khg.uni.wroc.pl/files/3_khg_13_lachowicz_t.pdf, [dostęp: 24.05.2016].
9. Lachowicz M., *System rusińskich szkół niedzielnych – terażniejszość i perspektywy rozwojowe* [w:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz, J. Starzyński, Legnica–Zielona Góra 2007, s. 209–218.
10. *LETNÁ ŠKOLA rusínskeho jazyka a kultury*, <http://www.unipo.sk/pracoviska/urjk/1/LS7/>, [dostęp: 15.05.2016].
11. Magocsi P., Czepa S., *Problem Rusinów na Ukrainie. Dwa listy*, tłum. I. Kuli-baba, „Kultura Enter” 2009, nr 6, <http://kulturaenter.com/?p=6044>, [dostęp: 24.05.2016].
12. Magocsi P., *Naród znikąd*, tłum. E. Tkacz, Užhorod 2014.

13. Michna E., *Pomiędzy tradycją a współczesnością. Ewolucja konstruktorów tożsamościowych karpatorusińskich liderów etnicznych* [w:] *Tożsamość i przynależność. O współczesnych przemianach identyfikacji kulturowych w Polsce i w Europie*, red. M. Kempny, G. Woroniecka, P. Załecky, Toruń 2008, s. 69–80.
14. *Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menšín*, <https://www.minedu.sk/koncepcia-vychovy-a-vzdelavania-narodnostnych-mensin/>, [dostęp: 08.05.2016].
15. Olszański T., *Problem językowy na Ukrainie; Próba nowego spojrzenia*, Warszawa 2012.
16. Paďák V., *Rusínske nedel'né školy na Podkarpatsku: úlohy, problémy, perspektívy* [w:] *Rusínska kultura...*, op.cit., s. 232–241.
17. Plišková A., *Language and National Identity: Rusyns South of Carpathians*, Nowy Jork 2009.
18. Plišková A., *Rusínsky jazyk v epoche nového národného odrodzenia* [w:] *Rusini na Slovensku...*, op.cit., s. 5–19.
19. Plišková A., *Rusínsky spisovný jazyk vo vzdelávacom systéme Slovenskej republiky* [w:] *Rusínska kultura...*, op. cit., s. 177–190.
20. Plišková A., *Пряшівська Русь*, [w:] *Русинський язык*, red. P. Magocsi, Opole 2004, s. 331–348.
21. Sokyrko O., *Łemkowie jako odłam Rusinów Karpackich*, Warszawa 2012, http://www.academia.edu/4472005/%C5%81emkowie_jako_od%C5%82am_Rusin%C3%B3w_Karpackich, [dostęp: 16.05.2016].
22. Štatistický úrad Slovenskej republiky, *Obyvatel'stvo SR podľa materinského jazyka – SODB 2011, 2001* <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/>, [dostęp: 15.03.2016].
23. Štatistický úrad Slovenskej republiky, *Obyvatel'stvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991*, <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/>, [dostęp: 15.03.2016].
24. *Štátny pedagogický ústav* [online], <http://www.statpedu.sk/>, [dostęp: 08.05.2016].
25. *Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU; Charakteristika pracoviska* <http://www.unipo.sk/9023/>, [dostęp: 10.05.2016].
26. *Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU; Prijímacie konanie v akademickom roku 2016/2017* <http://www.unipo.sk/9049/>, [dostęp: 10.05.2016].

27. *Večerné školy rusinskeho jazyka zabrali, záujem rastie* <http://www.cemerica.sk/rusinsky-jazyk/>, [dostęp: 10.05.2016].
28. Wydawnictwo Sejmowe 2003, *Konstytucja Republiki Słowackiej z 1 września 1992 roku*, tłum. K. Skotnicki, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/slowacja.html>, [dostęp: 08.05.2016].
29. *Wykaz podręczników szkolnych i książek pomocniczych przeznaczonych dla mniejszości narodowych, mniejszości etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem kaszubskim, dopuszczonych po 10 marca 1999 r.*, https://archiwum.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2230, [dostęp: 25.05.2016].
30. *Zákon č. 184/1999 Z. z.z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín* <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184>, [dostęp: 08.05.2016].
31. *Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon)* <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1984-29>, [dostęp: 08.05.2016].
32. Всеукраїнська перепись населення 2001, *Численность и состав населения Закарпатской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года*, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/zakarpattia/>; <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/estimated/>; <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/language/>, [dostęp: 14.05.2016].
33. *Дар жіночої і людської мудрості*, <http://dzerkalo-zakarpattya.com/?p=19157>, [14.05.2016].
34. *Закон „Про засади державної мовної політики”* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [dostęp: 14.05.2016].
35. Падяк В., *Возродження русинського ошколовання на Подкарпатській Русі (2003–2008)*, Užhorod 2008.
36. Панчук М., *Політичне русинство в Україні*, „Політична думка” 1995, nr 2–3 (6), s. 116–123, <http://litopys.org.ua/rizne/panchuk.htm>, [dostęp: 24.05.2016].
37. *План заходів щодо розв’язування проблем українців-русунів*, <http://www.lemko.org/rusyn/kras.html>, [dostęp: 13.05.2016].
38. *Плосківська ЗОШ I-III ступенів*, <http://ploskezosh.jimdo.com/>, [dostęp: 15.05.2016].
39. *Правда про русинські школи на Закарпатті*, <http://transcarpathia.net/transcarpathia/our-news/52051-pravda-pro-rusinsk-shkoli-na-zakarpatt-vdeo.html>, [dostęp: 14.05.2016].

40. *Рідний край*, https://www.youtube.com/watch?v=AmVSGU_W9Uc, [dostęp: 14.05.2016].
41. *Рішення ради*, <http://zakarpatt-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/v-sklykannya/6-sesiya/?s=241>, [dostęp: 13.05.2016].
42. *Рішенням. Ужгород №652 Про реалізацію норм Закону України «Про засади державної мовної політики»*, <http://zakarpatt-rada.gov.ua/normatyvnidokumenty/rishennya-rady/vi-sklykannya/11-sesiya-ii-zasidannya-21-12-2012/>, [dostęp: 14.05.2016].
43. *Світова Рада Русинів відвідала відкритий урок у с. Плоске Свалявського району*, <http://mail.ua-reporter.com/content/102020>, [dostęp: 14.05.2016].
44. *Факультативний курс Рідний край*, <https://www.youtube.com/watch?v=IIOsT6zl9xU>, [dostęp: 14.05.2016].
45. *Факультативний курс*, <https://www.youtube.com/watch?v=YT5TjnKjz1E>, [dostęp: 14.05.2016].